
МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'373.2

DOI 10.31654/2520-6966-2021-18f-103-49-53

Кайдаш А. М.

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Навчально-наукового інституту філології, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Хомич В. І.

кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Відокремленого підрозділу НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»

Найменування птахів у поетичних творах Олександра Олеся

У статті проаналізовано лексичну мікросистему української мови на позначення птахів. Дослідження здійснено на матеріалі поетичних творів Олександра Олеся. У публікації визначено кількісні показники орнітосфери мовної картини світу митця, пояснено семантичні особливості окресленого лексичного поля, прокоментовано лінгвостилістичне навантаження відповідних словообразів. З'ясовано, що досліджуваний лексичний пласт становить один із ключових векторів пейзажної та інтимної лірики Олександра Олеся. У пейзажах словообрази на позначення птахів є невід'ємними атрибутами певних пір року. Любовні вірші представляють найменування птахів у розрізі насамперед символістської тенденції. У них яскраво визначаємо стилістичну настанову, реалізовану через персоніфікацію та перифрази.

Лінгвостилістичне наповнення орнітосфери в мовному світі Олександра Олеся різноманітне й багатогранне. Часто номінації на позначення птахів виступають символами. Цей напрямок лінгвостилістичної площини пов'язаний з етнокультурною наповнюваністю, оскільки словообрази апелюють до традиційних концептів народної духовної культури українців. Крім того, можемо визначити полярні модули стилістичного колориту. Одні мікрообрази позначені позитивною тональністю, інші – негативною. Дослідження підтверджує одну з основних особливостей лірики Олександра Олеся – зв'язок світу природи та світу людини. Ця кореляція на вербальному рівні забезпечується персоніфікацією, порівняннями, перифразами. Виразніше окреслити аналізоване мікрополе дозволяють атрибутиви, які часто становлять постійні епітети. Мовну яскравість забезпечують також метафоричні образи.

Ключові слова: лірика, ліричний твір, словесний образ, Олександр Олесь, орнітосфера.

Неоромантична лірика Олександра Олеся надзвичайно цікава своїми мотивами, словесними образами, художніми деталями, лінгвостилістичним забарвленням. Вірші видатного поета становили об'єкт літературознавчих досліджень, а багатогранний мовосвіт митця привертав і привертає увагу лінгвістів. Його творчість розглядали В. Гончарук, С. Гречанюк, О. Грицай, М. Грушевський, С. Єфремов, М. Зеров, Г. Костюк, Н. Лисенко, М. Новиченко, М. Сріблянський, П. Филипович, І. Франко, І. Цуркан та ін. Як відомо, ідіолект Олександра Олеся насичений яскравими словообразами, з-поміж яких вирізняється лексична мікросистема, що репрезентує орнітологічні номінації. Реалізації семантичних і стилістичних смислів найменувань птахів і присвячена пропонована стаття.

Орнітосфера мовної картини світу Олександра Олеся представлена родовими назвами *птах / пташка*, видовими найменуваннями: *ворон, жайворонок, журавель, зозуля, крук, ластівка, сич, сова, сокіл, соловей, чайка, яструб*; парними номінаціями за статтю: *голуб / голубка, лебідь / лебідка, орел / орлиця*.

Узагальнена назва *пташка* є атрибутом Олесєвого пейзажу: *Пташко! Будь рада теплу і весні, // Кинь жалкувати по долі... // Слухай: навколо лунають пісні, // В сонці купається поле* [3, с. 55]. У вірші «В саду восени» відтворено статичний пейзаж: Ні *пташка* не дзвоне, ні лист не шумить: *// Усе заворожено чарами тиші... [3, с. 85]*.

Автор подає родову та числову диференціацію *птах / пташка / пташки*, наприклад: *...І, наче птах, стрільцем підтятий, Забивсь, заплавав над селом* [3, с. 129]; *...Чом ти не щебечеш пташкою дзвінкою?* [3, с. 160]; *... Пташки у ірій одлітають...* [3, с. 141].

Найчастіше в ліричних творах Олександра Олеся вживаються орнітологічні номінації *соловей, орел, сокіл, чайка*. Так, перший словообраз є реалізатором концепту *кохання*, наприклад: *... Єсть тут гай один близенько, – Там щебече соловейко* Про любов мою [3, с. 64]; *І гай нам зашумить, // Озветься солов'ями...* [3, с. 125]; *Поцілуєш, – і від чару // Змовкнуть солов'ї...* [3, с. 132]; *Щось кричать нам солов'ї, // Щось шепочуть трави пишні...* [3, с. 148]. Аналізований мікрообраз забезпечує створення перифрази: *... Коли без впину щебетав // Всю ніч співець кохання...* [3, с. 71]; антитези: *Сміються, плачуть солов'ї // І б'ють піснями в груди...* [3, с. 64]; *... Солов'ї засміялись-заплакали десь ... [3, с. 104]*.

Орнітоніми в пейзажній ліриці автора є яскравими маркерами у відображенні певних пір року, наприклад: *Хай щебечуть поцілунки, Як пташки в весняний час...* [3, с. 103]; *... І про край якийсь розкіш-*

ний Клекотали журавлі [3, с. 111]; Хай розкаже, як курличуть Десь під небом журавлі... [3, с. 150].

Мовосвіт Олександра Олеся насичений багатьма концептами. Одним із провідних є *воля*. Він реалізований також і через орнітологічні образи. Його представляють номінації *жайворон*, *орел*, *сокіл*. Так, жайворонок є не лише провісником весни, а й утіленням свободи, що підкреслено в контекстах: Але весною молодою, Як все навколо ожива І в небі жайворон співа... [3, с. 162]; Сон... але всю землю збуде // Жайворон-гонець... [3, с. 54]; Що мені з того, що жайворон в полі // Буде про волю, про небо дзвонить... [3, с. 58]. Орнітологічна номінація *орел* корелює в художніх контекстах з атрибутивом *вільний*, наприклад: Так спить *орел*, – і враз, розкривши очі, // Угледє світ, красу і простір голубий, // І легко з скель спорхне, і в небі заклекоче // Про *вільний* льот *орлів*, про ранок золотий [3, с. 112]; Де ж то гордість твого духа – // *Вільного орла*? [3, с. 55]. Уживання цього ад'єктива пов'язано також з орнітонімом *сокіл*: Коли б був я *сокіл вільний*, // Я б летів назустріч сонцю... [3, с. 73]; Чом же я не *сокіл вільний*... [3, с. 74]. Цікаво реалізується концепт *воля* через проєкцію на рідну країну: О дух України! Орел! Дух вільний, смілий і високий... [3, с. 74]. Усі концептуальні ознаки семантичного наповнення орнітоніма *орел* метафоризовані в образі України. Отже, орнітоніми в концептуальній системі ідіостилю поета увиразнюють етнокультурне спрямування.

У ліриці Олександра Олеся світ природи та світ людини тісно переплетені. Цей зв'язок підкреслює паралелізм: Її душа – як *чайка* над водою... [3, с. 57]; Серце моє – клітка, А пісні – *пташки*, // Що об неї б'ються // І на волю рвуться // В небо, в саяво дня [3, с. 81]; персоніфікація: Летить, кричить, шумить *орел*, // Розбитих хвиль не ліче... [3, с. 76]; Скажи мені, *пташко*!.. [3, с. 108]; Сміються *сови* і *сичі*... [3, с. 109]; порівняння: Люблю її, зову своєю, // Як *пташку*, жалую її... [3, с. 90]; І ледве ти *орлом* в блакитне небо глянеш, – // В моїх піснях заграє дзвін мечів... [3, с. 144]; Як зграя радісних *пташок*, // Легкі і сніжно-білі, // Пісні мої під небом десь // Літали і дзвеніли [3, с. 75]; метафори: Народе мій! І ти – *орел*, вночі підтятий... [3, с. 117]; О слово рідне! *Орле* скутий! [3, с. 113]. Цей нерозривний зв'язок підкреслено також у формі звертань. Так, свою милу ліричний герой називає голубкою, а в колисковій пісні мати до сина звертається також через орнітологічні образи: Перший пролісок блакитний, Першу квітку весняну Шлю тобі, моя *голубко*, // У далеку сторону [3, с. 149]; Спи, моя *пташко*, то вітер завив [3, с. 151]; Спи, моя *ластівко*, солодко спи! [3, с. 152]. Стилістичний колорит інтимності, пестливості,

ласкавості підсилено й уживанням займенника *моя* в цих художніх мікроконтекстах.

Важливим стилістичним прийомом у ліричному доробку Олександра Олеся є антитеза. Вона репрезентована як уживанням антонімічних пар, так і створенням протиставлюваних мікроконтекстів, до яких залучені й орнітологічні номінації. Так, протиставлення орлів і воронів поглиблюється через зорові образи: орли літають у полі чистому, а ворони – чорніють: А десь над ними клекотали В повітрі чистому орли [3, с. 58]; Глянув, – чорніють, сіріють усюди // Ворони, змії та з каменю скелі [3, с. 62]. Колористичний дієслівний образ підкреслює негативне забарвлення контексту, стрижневим мікрообразом якого є орнітонім *ворон*. Ця негативна оцінка виявляється у вживанні епітетів: В душі останній промінь гасне, // Як чорний ворон, ніч літає... [3, с. 118]; «Чорні ворони, не крячте... // Ми оглухли, ми глухі...» [3, с. 144]; Як чорний крук, серця могил кліюєш... [3, с. 148]; дієслів і прислівників: Щоденно ворони летять, // Щоденно ворони кричать... [3, с. 144]; Нагло ворони знялися, Буйним сміхом залулися... [3, с. 145]; Стало знов темніше... хмари позвисали, Вилетіли сови... [3, с. 105]. Негативного семантико-стилістичного забарвлення набувають також орнітоніми *сова*, *сич*: Кругом гієні і сичі... [3, с. 110]; ... ти зрозумів Бажання сов, гієн, сичів... [3, с. 110].

Більша частина орнітонімів у ліричних творах Олександра Олеся має позитивне стилістичне маркування, як-от: Я стояв і дививсь, і здавалось мені, // Що кричать журавлі десь в блакиті, // Що несуть вони нам і любов, і пісні, // І тепло, і розкоші, і квіти [3, с. 81]; ... Щоб спала ти і чула *солов'я*... [3, с. 92]; Полилась по срібній ночі // Срібна пісня *солов'я*... [3, с. 94]; Чуєш – кличуть *солові* // З хати – в казку, з ліжка – в море... // Мила, вийди, виплинь в море, – // Чуєш? Кличуть *солові*! [3, с. 101]. Хоч у деяких контекстах мотив нерозділеного кохання підсилено дієсловами, що позначають сумні емоції, наприклад: Ось послухай: десь за гаєм // *Соловей заплакав* враз... [3, с. 102].

Орнітоніми мовної площини ліричної творчості Олександра Олеся декодують певні символічні смисли. Скажімо, орел і сокіл символізують прагнення до волі, ворони й круки – утілюють прояв темних сил, ворогів, зла, соловей традиційно є символом кохання. Символістське навантаження поезії реалізовано у двох напрямках – як традиційні та як індивідуально-авторські символи. Ґрунтовне вивчення цих двох векторів є перспективним у подальшому студіюванні творчості Олександра Олеся.

Отже, орнітоніми становлять вагомому частину концептосфери ліричного доробку українського поета, допомагаючи увиразнити художні контексти, реалізувати різноманітні стилістичні прийоми й засоби та унаочнити авторський задум.

Література

1. Кайдаш А., Хомич В. Стилістична інтенція кольороназв у мовосвіті Олександра Олеса. *Scientific collection «Interconf»*. 2020. № 2 (32). С. 87–90.
2. Камінчук О. Неоромантик, символіст чи романтик? *Дивослово*. 2004. № 12. С. 46–49.
3. Олесь Олександр. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. I. 959 с.

References

1. Kaidash, A., Khomych V. (2020). *Stylistychna intentsiya koloronazv u movosviti Oleksandra Olesya* [Stylistic intention of color names in the language world of Oleksandr Oles]. *Scientific collection «Interconf»*. 2020. № 2 (32). С. 87–90. Ottawa. [in Ukrainian].
2. Kaminchuk, O. (2004). *Neoromantyk, symbolist chy romantyk?* [Neoromantic, symbolist or romantic?]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Oles, O (1990). *Tvory v dvoch tomah*. Tom I [Narrations in two volumes. V. I]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

Kaidash A. M.

PhD, assistant professor, Nizhyn Gogol State University;

Khomych V. I.

PhD, assistant professor, Department of Humanities and Social Sciences of Detachable Subdivision «Nizhyn Professional College of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine»

Naming of birds in the poems of Oleksandr Oles

This article analyzes the lexical microsystem of the Ukrainian language for the notation of birds. The research is based on the poems of Oleksandr Oles. The paper determines the quantitative indicators of the ornithosphere of the linguistic picture of the writer's world, explains the semantic features of the outlined lexical field, comments on the linguistic and stylistic load of the corresponding verbal forms. It was found that the studied lexical layer is one of the key vectors of landscape and intimate lyrics written by Oleksandr Oles. The word-symbols for birds used in the landscapes, are an integral attribute of certain seasons of the year. Love poems represent the names of birds in the context of the symbolist tendency. In these poems we can clearly define the stylistic instruction realized through personification and paraphrases.

The linguistic and stylistic content of the ornithosphere of the verbal world of Oleksandr Oles is diverse and multifaceted. It is common for nominations of birds to be symbols. This direction of the linguistic-stylistic plane relates to ethnocultural content, as word-forms appeal to traditional concepts of folk spiritual culture of Ukrainians. Moreover, we can determine the polar modes of stylistic color. Some microimages are marked with a positive tone, others – with the negative one.

The study confirms one of the main features of Oleksandr Oles's poems – the connection between the world of nature and the world of human. This correlation at the verbal level is presented by using personification, comparisons, paraphrases.

Attributes, which mostly are permanent epithets, allow us to define the analyzed microfield more clearly. Linguistic brightness is also expressed by metaphorical images.

Key words: lyrics, lyric poetry, verbal image, Oleksandr Oles, ornithosphere.